

*Гомілко О. Є.,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
факультету менеджменту освіти та науки
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ ЯК ЗМІНА ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Концепція навчання та освіта дорослих (НОД) принципово відрізняється від традиційних уявлень про освіту тим, що вона містить у собі вікову визначеність. Зазвичай процес навчання розглядають як процес передачі знань від старшого покоління молодшому. Відтак основним здобувачем освіти вважають дітей та молодь, для котрих процес самовизначення є незавершеним. У випадку навчання дорослих маємо справу із принципово іншою освітньою настановою, коли навчальний процес має орієнтуватись вже на сформовану людську особистість, але відкрито до змін. Відповідно практики та механізми такого навчання передбачають врахування 1) антропологічного критерію (вік, стать, здоров'я); 2) ідентичності (гендерна, національна, громадянська); 3) професійного рівня (базова освіта, досвід, технічні навички). Таким чином, концепція НОД виходить за межі традиційних уявлень про освіту, головним чином, у визначенні особистісної якості її здобувача.

Вік як антропологічна подія. Варто зазначити, що вік людини – це подія, в котрій особистість постійно перебуває. Причому зміст цієї події не є суто природним. Різні вікові періоди отримують відмінне культурне вираження. Дитинство, молодість чи зрілість – це не лише фіксації прожитих років, а стадії розвитку особистості, котра переходить від одного обшару соціальних та екзистенційних можливостей до іншого. Кожній культурі властива своя вікова стратифікація: одній віковій страті надається перевага, інша – дискримінується; для різних страт культурою висувуються відмінні одне від одного життєві завдання тощо. Приміром, традиційним суспільствам архаїчної доби властиве соціальне домінування людей похилого віку, тобто явище геронтократії. Натомість індустріальне суспільство з його наголосом на динамічності життя створює переваги для молодості. Воно надає молодості й пов'язаним із нею антропологічним якостям – енергії, завзятості, відкритості, ініціативності тощо – значення загальнокультурних домінант, а відповідно – перспектив успіху у різних сферах життя.

Актуалізація НОД свідчить про тенденцію подолання вікової асиметричності, дискримінаційний зміст котрої позначають поняттям ейджизм. Ейджизм означає дискримінацію людини на підставі віку. Воно було запропоновано у 1969 році американським геронтологом Робертом Батлером для позначення дискримінації однієї вікової групи іншою на підставі невідповідності першої тим домінуючим соціальним цінностям та нормам, котрі визначають успішність, продуктивність тощо. У сучасному суспільстві спостерігається негативно-зневажливе ставлення до людей похилого віку. А проте, ейджизм може проявлятися до будь-якого віку в залежності від культурних пріоритетів.

Введення у концепцію НОД вікового аспекту потребує принципового переосмислення феномену освіти на підставі врахування її антропологічної складової. Для останньої людина це жива тілесна істота котра, з одного боку, відносно завершена, а з іншого – постійно потребує вдосконалення. Звідси випливає її ідентична урізноманітненість. З огляду на антропологічну складову НОД важливим напрямом його розробки є імплементація гендерного підходу, котрий дає можливість взяти до уваги гендерну відмінність людей. Гендерний критерій НОД окрім традиційного гетеросексуального поділу на чоловіків та жінок НОД має брати до уваги інші гендерні ідентичності та рівень їх соціального визнання.

Враховуючи чутливість даного питання для українців, вважаємо, що саме завдяки освіті його сприйняття мало б стати більш поміркованим. Тривожним сигналом стосовно можливості порушення конституційних норм та міжнародних правових стандартів у сфері прав людини є інформація у ЗМІ про реєстрацію проєкту Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за пропаганду гомосексуалізму та трансгендеризму № 3917», котра, на думку їх авторів, «може негативно вплинути на фізичне чи психічне здоров'я, моральний чи духовний стан розвитку людини». Водночас, на переконання Уповноваженої Верховної Ради з прав людини Людмили Денісової, даний *законопроект «суперечить міжнародним зобов'язанням України у сфері забезпечення рівності прав і свобод та боротьби з ксенофобією та нетерпимістю, що на сьогодні є одним із пріоритетних завдань реалізації європейського вектора розвитку нашої країни»* [Див. 2].

Стамбульська конвенція Ради Європи має безпосереднє відношення до НОД. Не маючи на меті аналізувати дискусію навколо питання ратифікації Україною даної конвенції зауважу, що

ігнорування гендерного питання у політиці НОД загострює проблему. Політика НОД має визначити свою позицію та відповідальність за якість здобутої освіти. Мова йде про ціннісні та громадянські настанови. Про проблемність гендерної політики в Україні свідчить наступний факт. На жаль, на конференції Британської асоціації слов'янських та східно-європейських студій (BASEES/2018) у Кембриджському університеті у виступі Далі Ленарте, голови Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW), котрий було присвячено гендерній рівності у постсоціалістичному регіоні, було згадано про посилення антигендеризму в Україні [Див. 4]. Зазначу, що антигендеризм виник як реакція на рух за права жінок та набув широкого розповсюдження у багатьох країнах, головним чином із антизахідною та «євразійською» налаштованістю. Антигендеризм виражає консервативні тенденції в суспільстві, прикриваючись гаслами захисту традиційних гендерних ролей та ідентичностей, а також християнських цінностей родини.

Відомо, що донині Стамбульська конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та домашньому насильству не є ратифікованою та все ще зазнає гострої критики в Україні. Занепокоєність серед українських політичних та релігійних діячів викликає визначення в Стамбульській конвенції поняття гендеру. Вони переконані, що протидія домашньому насильству має спиратися на моральні християнські засади, котрі впливають із розуміння людської природи як єдності чоловіка та жінки. Тоді як запроваджене у Стамбульській конвенції поняття гендеру, з їхньої точки зору, суттєво його спотворює, пропонуючи замість орієнтації на природні характеристики гендеру апелювати до самоідентичності людини. Загрозу такого визначення гендеру українські політичні та релігійні діячі вбачають у тому, що українське законодавство внаслідок ратифікації Стамбульської конвенції буде змушене тлумачити такі поняття, як гендер, гендерна рівність чи гендерна політика, не в сенсі рівності чоловіків та жінок, але в інтересах *особистості* у відповідності до її *самоідентичності*. На їхню думку, тлумачення гендеру на користь самоідентичності особистості може сприяти виробленню нових гендерних ролей та більшій поширеності одностатевих стосунків через вплив освіти. Бо ратифікація Стамбульської конвенції зобов'язує країну в освітньому процесі висвітлювати теми нетипових гендерних ролей.

Таким чином, гендерна політика НОД змушена обирати між антигендеризмом чи Стамбульською конвенцією. Ратифікація останньої розширює гендерне представництво дорослих, а тому потребує суттєвого переосмислення навчальних потреб різних гендерних категорій. Нагадаю, що поняття гендеру використовують для визначення соціокультурної форми існування статей: чоловік та жінка – не як природні, а як соціокультурні сутності. Тоді як стать визначають на підставі тілесних, органічних та психофізіологічних ознак. На відміну від статі, гендер виводять із соціальних, культурних та історичних інтерпретацій статі. Зміст поняття гендеру залежить від способу розуміння природи статі. Розкриття залежності гендеру від статі складає одну з центральних проблем феміністичної теорії. Бо саме жінки найбільш потерпають від гендерних стереотипів, упереджень та утисків.

НОД у освітній політиці Єврокомісії НОД (Adult learning and education) виділено в окрему рубрику, що підкреслює його значущість. Політику ЄС у галузі НОД вибудовано у напрямку подолання таких спільних викликів як старіння людства, технологічний поступ та посилення конкуренції на глобальному рівні, необхідність адаптації до нових технологічних умов. Значущість НОД визначено низкою причин. Розширення перспектив працевлаштування дорослих людей – це одна із первинних. Згідно положень Єврокомісії, НОД спрямовано на здобуття навичок, котрі мають універсальну вжитковість, а тому можуть бути застосовані у вирощенні різного роду життєвих проблем, зокрема, у різних професійних сферах. Це так звані трансферні навички (transferrable skills). До останніх зараховують критичне мислення, котре уможливило відмову від застарілих та регресивних стереотипів та уявлень у різних сферах життя, зокрема, гендерній. Також у положеннях Єврокомісії зазначено, що НОД робить свій вагомий внесок у вдосконалення соціальних зв'язків та формування активної громадянської позиції. А тому, НОД має значно більший спектр завдань, ніж професійне зростання. Відповідно, основні цілі НОД не обмежено виходом на ринок праці та професійним зростанням. Важливим призначенням НОД також є 1) особистісне зростання, 2) розвиток критичного мислення, 3) вдосконалення соціальної когерентності (гендерної, вікової, тілесної/ за станом здоров'я тощо) та 4) сприяння громадянській активності.

Цілі НОД значною мірою співпадають із призначенням трансформативної освіти, котру визначають як один із напрямів розробки теорії НОД. Українська дослідниця філософії трансформативної освіти для дорослих Людмила Горбунова вважає, що «трансформативне навчання переважно приділяє увагу когнітивному процесу, по-новому залучаючи комунікативну складову в навчальний процес. Ментальні конструкції досвіду, внутрішні смисли і рефлексія є загальними елементами цього підходу, спрямованого на розуміння того, як ми осмислюємо наше життя і як ми приходимо до зміни особистісної когнітивної та ціннісної структури через осмислення нашого досвіду. Тобто трансформативне навчання розглядає навчання дорослих як теорію зміни

індивідів, залежну від їх життєвого досвіду і від більш зрілого рівня їх когнітивного досвіду» [1, с. 426-427].

Такі зміни особистісної когнітивної та ціннісної структури є принципово необхідними для адаптації на ринку праці у нових конкурентних умовах діджиталізованої економіки. Базована на цифрових комп'ютерних технологіях діджиталізована економіка ставить серйозні проблеми перед дорослими людьми, котрі переважно сприймають цифровий світ як штучний та загрозовий. Ось чому важливим завданням НОД є перетворення цифрового світу у природне (відповідно людській природі) середовище. Пом'якшення стресу від технологічної зміни культури потребує глибоких людських змін, а не лише «підвищення кваліфікації». Розуміння того, що в процесі навчання людина може зазнавати кардинальних змін пов'язують із давніми часами. Так, Арістотель говорить про *фронесіс* як освітню стратегію, котра спрямована на вироблення «добросесного інтелекту» як визначеного життєвим досвідом та модусом відповідальності типу розуміння людських речей. Значення поняття *фронесіс* полягає в його трансформативному ресурсі, котре в поєднанні з теорією трансформативної освіти Мезіроу обґрунтовує концепт — навчання впродовж життя. Для Арістотеля та Мезірова моральна освіта не означає миттєвого схоплення вимог розуму та моралі. Стати моральним можна завдяки всеохопному освітньому процесу, котрий робить нашу моральну активність концептуально можливою, практично реальною та життєво значущою справою. Всеохопність освіти потребує само-пізнання та само-трансформації, що посилює значення інформальної освіти.

Проект закону України «Про освіту дорослих» вказує на актуальність НОД для української освіти. [Див. 3]. Як сказано в преамбулі до нього «цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування освіти дорослих в Україні, створення умов для ефективної співпраці органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, закладів освіти, роботодавців, інших заінтересованих сторін з метою забезпечення права дорослої особи на освіту впродовж життя, розвитку особистісних, громадянських та професійних компетентностей людини відповідно до її індивідуальних потреб, потреб суспільства, економіки і держави».

Важливим питанням стає, питання про методи досягнення задекларованої мети. А це залежить значною мірою від концепції закону. Освіта дорослих у проекті визначено наступним чином: це «частина освіти впродовж життя, освіта, яку добровільно здобуває доросла особа з метою набуття соціальних, культурних, громадянських, особистісних, професійних та інших компетентностей, знань, умінь та навичок». Як видно, у даному визначенні не згадано про гендерні потреби людей та інші парадигмальні відмінності НОД від традиційної освіти. В цілому у даному проекті жодного разу не звучать такі поняття як гендер, жінка тощо. Складається враження, що текст проекту призначено для позагендерної абстрактної дорослої особи, котру не стосується ні сексизм, ні ейджизм, ні інші дискримінаційні чинники. Також варто пам'ятати, що даний проект Закону стосується України — держави, котра все ще потерпає від пост-тоталітарних та пост-колоніальних дискурсів та практик. Особливо це стосується ставлення до жінок та літніх людей. Очевидно, що, апелюючи у тексті проекту до дорослої особи як людини, котра досягла повноліття, навряд чи можна виокремити потреби цих категорій людей. Проте, важливо, що НОД заявило на законодавчому рівні.

Джерела

1. Горбунова, Л. (2015) Філософія трансформативної освіти для дорослих: університетські стратегії і практики, Суми: Університетська книга, 710 с.
2. Бушковська, Н. (2020) Офіс омбудсмена засуджує бажання «слуг народу» штрафувати за «пропаганду гомосексуалізму» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/07/27/241773/>
3. Закон України «Про освіту дорослих». Проект (2020). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-zakonu-ukrayini-pro-osvitu-doroslih>
4. [ba]sees] British association for Slavic and East European studies (2018) BASEES Annual Conference, 13–15 April 2018 Fitzwilliam College – Churchill College, Cambridge, United Kingdom, Routledge Taylor & Francis Group.